8-14 avqust 2019-cu il

Əhməd bəy Ağaoğlunun ömür yolundan səhifələr

(əvvəli ötən saylarımızda)

Məqsəd, əlbəttə, Qərb imperializminin sənaye sahəsindəki nailiyyətlərini tərifləmək olmayıb, bir yandan Şərqə «gün ağlamaq», o biri yandan da imperializmin müstəmləkə siyasətinin mahiyyətini açmaq idi. «İngiltərə-Əfqanıstan davası» bu mövzuda yazılmış geniş məqalə idi.

«İrşad» oxucuları üçün maarifləndirici mahiyyətdə olub, bir sıra canlı siyasi-iqtisadi məsələləri aydınlaşdıran məqalədə elm, sənaye və texnikanın tərəqqisinin həm Qərbi Avropa, həm də Asiya və Afrika ölkələrində xalq kütlələrinin həyatına işsizlik və aclıq kimi necə müdhiş hallar gətirdiyi izah olunur. Müəllifin hesabına görə, məsələn, Qərbin ən qabaqcıl ölkələrindən olan Fransa, Almaniya və İngiltərədə «millətin tam beşdən-altıdan bir hissəsi bir halətə düçar olmuşdur ki, işləmədiyi gün ac, evsiz və məskənsiz qalasıdır!». Vəziyyətdən çıxmaq məqsədilə görülən tədbirlər (yetim evləri, xəstəxanalar, xeyriyyəçilik, ianələr və s.) istənilən nəticəni vermədiyinə, işsizliklə bərabər narazılıq da gündən-günə artdığına görə «sosializm, kommunizm fikirləri getdikcə tərəqqi edir, beyinləri odlaşdırır». Sahibkarların fabrika-zavodları və başqa müəssisələri artırmaları nəticəsində eyni nisbətlə məhsulun da bollaşması yeni suallar ortaya çıxarır: «... məhsulları kimə satmaq, nərədə bunlar üçün müştərilər bulmaq, bunlara bazar açmaq?».

Beləliklə, kapitalist inkişafını pillə-pillə izləyən müəllif əmtəə və bazar probleminin ən nəhayət Avropanı müstəmləkəçiliyə aparıb çıxardığını möhkəm, ardıcıl məntiqlə izah edib aydınlaşdırır: «Millət özü sərf etdiyi miqdardan artıq qalanı labüd və naçar gərək Avropadan xaric bir millətə versin ki, mədəniyyət və tərəqqicə ülum və fünun və sənayecə geridə qalıb, fabrika və zavod işlərindən məhrum olduğu üçün Avropanın malütticarəsinə möhtacdır. Bu cür mədəniyyət və tərəqqicə, ülum, fünun və sənayecə geri qalıb da Avropaya möhtac olanlar biz bədbəxt Asiya və Afrika millətləriyiz.

Halət və övza böylə olduqda avropalıların Afrika və Asiyaya soxulmaları təbii və labüd bir əmrdir. Haman bu əmrdən naşi olaraq Avropanın fəhlə məsələsi bizim başlarımızda çatlayır».

Burada haşiyə şəklində deməmək olmaz ki, kapitalist iqtisadiyyatı qanunlarını əsasən düzgün izləyən müəllifin bəzi mühakimələri mübahisəlidir. Məsələn, o nəzərə almır ki, xarici kapitalın neft Bakısına soxulması burada sənayenin geri qalmasından daha artıq yerli, milli burjuaziyanın rəqabət üçün, demək olar, hər cəhətdən zəif olmasının nəticəsi idi.

Qərb imperializminin dünyanı yenidən bölüşdürmək və inhisarçılıq siyasətinin ifşasını verən hissə müəllifin iqtisadi-nəzəri görüşlərinin ən pozitiv, tutarlı müddəalarından ibarətdir: «Avropalılar Afrika və Asiya səltənətlərini zəbt etdikdə iki böyük məsələni həll edir. Əvvələn, öz malütticarəsi üçün alıcılar, bazarlar bulur və bu vəchlə iş, ruzi olur. Saniyən, zəbt etdikləri yerlərdə boş-bayaz torpaqları Vətəndə bicins olan öz həmcinslərinə verirlər, şu həmcinslərini bu yerlərə köçürüb, yavaş-yavaş yerli əhalinin məhv və nabud olmağına çalışırlar və şu vəchlə torpaq məsələsini də bir dərəcəyədək həll edirlər». Dərd bir də ondadır ki, avropalıların yer, torpaq məsələlərini «öz aralarında» həll edə bilməmələrinin zərərini «küreyi-ərzin bu iki bədbəxt qitəsi» - Afrika və Asiya çəkir. Qərb dövlətlərinin siyasəti, eyni zamanda, rəqabət üzərində qurulmuşdur. «Hər kəs istəyir fəqət özü üçün iş görsün və bacardıqca ən böyük parça aparsın».

Ağaoğlunun bu mühakimələrinin bütövlükdə səviyyəcə nəinki o zamankı, hətta müasir mütərəqqi siyasi-iqtisad nəzəriyyələrinin həmin məsələlərə münasibətinə yaxın olduğu iddia edilə bilər.